

Ս Կ Ե Ս Ո Ւ Ր Ը

(ԳԻՒՂԱԿԱՆ ԲԱՐՔՆԵՐԻՑ)

Ա. ԱԴԵԼԵԱՆԻ

(Շարունակութիւն և վերջ 1)

IV

Սկեսրի արտունջները անվերջ էին: Խօսում էր այն ամենի վրայ, ինչ որ հարսը նրա քեֆով կամ կամքով չէր կապարում: Մարդու հոգի էր սղոցում իր շարունակ դժգոհութեամբ ու զանգարներով և պահանջում էր հարսի կողմից անպայման հնազանդութիւն:

Հարսի երեակացած երջանկութիւնը օդն էր ցնդել: Սկեսրի կռաւիւր վարմունքը խոցոտում էր նրա սիրտը: Սաթենիկը տխուր էր և ճնշած: Յուսախաբ կեանքի առաջին խոչնդորի հանդէպ ընկճւած էր արդէն և վհարութիւնը մղմուղի պէս մաշում էր նրա զգայուն սիրտը: Սաթենիկը չիշում էր իր հայրենական տունը, այնտեղ վայելած ազատութիւնը, իր վաղաթառամ տենչանքներն, և այդ ամենն աւելի էին սաստկացնում նրա սրտի կսկիծները: Զահլիլ հարսը իրան միայնակ էր զգում այդ տանը և որբացած: Ամուսինն էր առ այժմ նրա մխիթարութիւնը, բայց նա էլ պառաւի հետ խիստ չէր վարւում, աշխարհով մի կերպ չարմարել:

Սաթենիկի յաճախ զանգարները ստիպեցին ամուսնուն, վերջապէս, միջամտել և խնդրել մօրը, որ սա հարսին խօսեցնի:

—Այ՛ ազի, ասաց նա, ախր հարսը խեղճ է. էլ Կոնն ուրշի մարդ չկայ. ես եմ դու. ես Կոննը շար չեմ նստում, նստած ժամանակս էլ հարսը քնում է անխօս. ախր պա խեղճ չի, պա նրա սիրտը չի ուզում քեզ մի քանի խօսք ասել: Ախր ջահիլ է, վհարուում է: Պա Ասուած լեզու է Կոննը մարդուն, որ չխօսան:

—Գէորգ ջան, պատասխանեց մայրը ծանր ու բարակ,—դու իմ որդին ես. ինչպէս էլ լինի, խելքդ իմ խելքից շար չի կարող լինել: Ժամանակը կը գայ կը խօսեցնեմ: Հիմա շուտ է. թող հսպէս քնայ, որ մեծի պատիւ ճանաչի:

—Ազի, խնդրում եմ, թող խօսայ. իմ խաթրու արա հէ: Հասկացող, պատուաւոր և համեստ հարսը միշտ մեծի պատիւը կը պահի, նրան կը ջարդի, իսկ լիրբ հարսը թէկուզ անխօս էլ լինի՝ իրանից մեծին ամեն կերպ կարող է կծուել: Դա չի կախած խօսալուց կամ չխօսալուց: Սրինակներ շար Կոննը կը լինես:

—Ձէ, էլի չխօսան է լաւ: Ի՞նչ ես վազում. թող չլա մի կէս Կոննի անցնի: Քեզ հետ խօսում է, չի կշտանում:

—Ախր, ազի, ասաց Գէորգը վճռական եղանակով,—հրէս երկու շաբթից յետոյ ճանապարհ եմ ընկնելու օտարութիւն, որ հարսին չխօսացնես մինչ էդ օրը՝ ասելու եմ առանց քո հրամանի խօսայ:

—Կարող է որ,—ասաց Քամամը սաստիկ կըքով,—ծամերը կը քանդեմ, ծամերը:

Գէորգը յայտնեց կնոջը մօր պատասխանը: Սաթենիկը մի թեթեւ անէծք ուղղեց պառաւի հասցէին, յետոյ խոնարհեց գլուխը և կրկին խորատուգեց պիտուր մտքերի աշխարհը: Մարդը նրան յուսադրում էր ուրախ կենալ, իսկ նա վշտալի եղանակով և դառնութեամբ պատասխանում էր.

—Ինչպէս ուրախ լինեմ. դու հստեղ ես որ մայրդ հետս հսպէս է վարուում, պա քեզանից յետոյ ինչ է լինելու: Հիմա ինչքան չլինի—քեզանից քաշում է. յետոյ, որ ես մենակ քնամ, գլխիս ով գիտէ ինչ քար ու կարկուտ է մաղելու: Դու էլ գնում ես...

Եւ խեղճ հարսը նորից արտասուեց:

—Էդքան անխիղճ չի լինիլ, սիրելիս, պատասխանեց Գէորգը փաղաքշանքով, մի կերպ եօլա Կոնն. պա ի՞նչ անենք, մեր մայրն է.

Պարելի՞ է դէն ձգել, կարելի՞ է դուրս անել: Պառաւ կնիկ է. շապուշք մի դարձրու ասածներն վրայ և մի կերպ եօլա տար:

— Եօլա տար, վրայ բերեց Սաթենիկը հեզնութեամբ, — քեզ ինչ. թող իմ հոգին դուրս գայ, զո՞ւ չես խօսմ ասնջւողը: Հեշտ է միշտ էդքան կռռոց լսելը: Մի բան եմ անում, որ քէֆովը չի լինում կամ իր ասածով, թէկուզ դա անտեղի էլ լինի, զիտես ի՞նչ օջին է գնում գլխիս. հայհոյանքներ, անէծքներ է թափում թէ իմ և թէ ծնողացս գլխին: Ինչպէս ուրախ կենամ:

— Մի կերպ համբերիր, սիրելիս, հրէս գնում եմ խանութս հաւաքեմ բերեմ գիւղը. նրանից չեմոյ միշտ քեզ մօտ կը լինեմ և չեմ թողնի, որ մէրս քեզ նեղութիւն պատճառի: Համ էլ դէ էն ժամանակ դու խօսում կը լինես, էլ խեղճ չես մնալ. ծուռի դէմ ուղիղը կ'ասես. նա էլ կնիկ է. քեզ կը սովորի և կամաց-կամաց լեզուն իրան կը քաշի:

Ամուսնու տաճ ապագայ յոյսով փոքր ինչ թխեացած՝ Սաթենիկը դուրս եկաւ տան կտուրը աղաւ շունչ առնելու: Հարեանի աղջիկ Սոնան, որ արդէն հարսնացու աղջիկ էր, կանգնած էր իրանց կտրին և գուլպայ էր գործում: Սաթենիկը մօտեցաւ նրան. մի խոր հոգոց հանեց ու ասաց.

— Սոնա, որ քեզ ուզող լինի, մարդու չգնաս. էս կեանքը կեանք չի, այլ ցաւ ու կրակ: Ափսոս չէ աղափ կեանքը:

Սոնան ոչինչ չգտաւ պատասխանելու. նա միայն ամօթխածութեամբ աչքերը գետին խոնարհեց ու ժպտաց.

— Որ մենակ դու լինես ու մարդդ, էլի հլա ոչինչ. բայց որ սկեսուր ունենաս, էն էլ իրասածի, անհաշտ սկեսուր, վայը քո ճարին: Եթէ խելքդ կտրի, մարդու չես գնալ. կը գնաս, կը փոշմանես:

— Ինչո՞ւ. պա էնքան աղջկերք մարդու են գնում, ի՞նչու չեն փոշմանում, — պատասխանեց Սոնան, դէմքի նոյն արտայայտութիւնը պահպանելով:

— Մէկ հարցրու նրանցից, շատերը քեզ միենոյն բանը կ'ասեն:

Սաթենիկը այդ խօսքերի հետ միասին մի խոր հառաչանք արձակեց և սկսեց դիտել Սոնայի ձեռքի գուլպան:

Երեկոյեան դէմ էր: Պառաւ Թամամը նկատեց նրան և կանչեց տուն:

— Ինչ ես կանգնել կորին և խօսում. ջահիլ հարսն ես, պաքեզ վայել է: Փողոցով մարդիկ են անցնում, ախր տեսնում են: Մարդդ էլ ասում է՝ շատ եմ խօսում: Ի՞նչ, հողը տա՞յ գլխին մէրը, որ չխօսի:

Սաթենիկի դէմքի վրայ, որպէս պատասխան, տրտունջ արտայայտող մի կնճիռ ցնցւեց և նա արագութեամբ հեռացաւ սկեսրից: Նրա բարկութիւնը նկատեց Քամամը:

— Աղջի, էդ ո՞ւմ վրայ ես նեղանում, — գոչեց սկեսուրը, — ո՞ւմ վրայ ես թողդ թափ տալիս. ես քո ճնւարն եմ: Էդ ո՞ւմ մօտ ես սովորել. ա՛յ քո խրատ տուողի աչքերը քօռանան: Էդ էր պակաս, հօ՛ւ... Տղաս էլ ասում է՝ հարսին խօսցուր. դէ խօսցուր, հը՛:

Այս ամենը Քամամը ասում էր բարձրաձայն, որ որդու ուշադրութիւնը գրաւի:

— Ա՛յ ազի, դէ հերիք է էլի, ասաց որդին զայրացած, — ախր ամենազատարկ բանի վրայ կը խօսան: Հարսը ի՞նչ մեղք արեց, որ կորին կանգնեց. է, թող փողոցով անցնող տղամարդիկ տեսնեն, խօմ հարսիդ չեն ուտելու: Ախր ինձ էլ ես համբերութիւնից հանում:

— Դո՛ւ էլ էդպէս ես ասո՞ւմ. ապրես: Կնկանդ բաց թող, ինչ ուզում է թող անի: Էլ ես ոչինչ: Ում համար եմ էսքան հաչում, հը՛ր, բարձրացրեց իր ձայնը Քամամը՝ արտասելով, — ո՞ւմ համար: Մէրը կը բարկանայ, կը մըթմըթայ, կը հայհոյի, հարսին կը թակի, բայց էդ ամենը իր որդու օգտի համար է անում, որդուն սիրելով է անում: Իսկ դու գրա փոխարէն սրտիս դիպչում ես և ինձ լացացնում: Ապրես...

— Ազի, ախր խի՛ էդպէս ես խօսում, — բացականչեց որդին համբերութիւնից դուրս եկած, — պա ես քեզ մի անգամ մի ցուրտ խօսք ասել եմ: Դո՛ւ ես իզուր տեղից քո սիրտը նեղացնում. ես ի՞նչ մեղաւոր եմ:

— Լաւ, լաւ, զիտեմ. դու գնա՛ կնկանդ ծափով պար եկ. մօրդ պատիւը քեզ համար ոչինչ...

— Ազի, Աստուած վրայ, հերիք է. էնպէս բաներ ես խօսում, որ...

— Ես սուս կը կենամ, միայն թէ կնկանդ քէֆը խառաք չդառնայ: Դու նրա կամքով նստիր վեր կաց: Մօր ջանը թող դուրս գայ. նրան ո՞վ է լսողը:

Եւ լռեցին: Լուս ու մունջ, առանց միմեանց երեսի նայելու, խռովածի պէս՝ ընթերցին և սուս ու փուս ննջելու հեռացան: Սաթենիկը ամբողջ գիշերը անքուն անցկացրեց: Դէմ առ դէմ կանգնած անհաշտ սկեսուրը քուն չէր փալխ նրա աչքերին և հոգեմաշ մրաժմուկները խանգարում էին նրա հոգու հանգստութիւնը:

V

Գէորգի ուղեորւելու ժամանակը մօտենում էր: Դրա հետ միասին Սաթենիկի կրծքի վրայ օրէցօր ծանրանում էր այն քարը, որ վաղուց ճնշում էր նրան: Վերջին օրերը նա յաճախ, մանաւանդ երեկոները, ամուսնու հետ միասնակ մնալուց լաց էր լինում:

— Գնում ես, ինձ մենակ թողնում, մրմնջում էր Սաթենիկը, — ինձ էլ հետդ տար: Պա ի՞նչ պիտի լինի իմ ծարր մօրդ ձեռքին...

Ամուսինը խնդրում էր նրան թողնել այդպիսի տխուր և յուսահատ մտքերը, մխիթարում, յուսադրում էր նրան և խոստանում շուրջ վերադառնալ: Սակայն Սաթենիկի գէմքին վաղուց էր դրոշմւած տխրութեան կնիքը այն օրից, երբ նրա երեակալած ամուսնական երջանիկ կեանքը թունաւորւել էր շնորհիւ մի անձնաւորութեան, որը ամբողջովին հակառակ էր Սաթենիկի սիրած ուսուցիչ Դրւարեանի քարոզած գաղափարներին և ձգտումներին: Ամուսնական կեանքը նրան մի քայլ էլ առաջ պիտի մղէր այն ճանապարհով, որ բաց էր արել նրա առաջ հոգեւոր դպրոցի աշակերտը: Բաց ահա մի հսկայ խոչնդոպ կանգ էր առել նրա առաջ և մաշում էր ջանիլ հարսի հոգեկան ու բարոյական ոյժերը: Արդէօք նա կարողանալու էր դիմանալ այդ ցաւին:

Որդու օտարութիւն գնալուց երեք օր առաջ սկեսուրը խօսքերեց հարսին: Գէորգը ստիպեց նրան այդ անելու:

— Մարդդ գնում է, ասաց Թամամը, մենակ ես մնում. հիմա խօսա: Տանը մնում ենք ես ու դու: Հնազանդ կաց, խոնարհ ու խելօք, որ ես էլ ուրախ լինեմ, դու էլ. որ կարողանանք սիրով ապրել և եղպէսով մեր թշնամոց աչքերը հանել: Առ էս մանէթը և խօսա:

Սաթենիկը քիչ տատանւելուց յետոյ ընդունեց արժաթէ դրամը և առաջին անգամ խօսաց.

— Շնորհակալ եմ, Ասուած պահի տղիկ:

Այս դէպքը թեթեւութիւն պատճառեց նրա ճնշած կրճքին, թէև միւս կողմից մտադր հարսի սիրտը շարունակ լաց էր լինում ամուսնու հեռանալու պատճառով: Իսկ մի անախորժ ընդհարում կարծէք դիտմամբ եկաւ աւերելու Սաթենիկի ուրախութեան նշոյլները:

Նորահարսը տանը նստած՝ ամուսնու համար սպիտակեղէն էր կարում: Նա ինքն էր ձեւել ամեն ինչ և ինքն էլ կարում էր: Սկստւոյրը հսկում էր նրա աշխատանքը: Մի շապիկը արդէն պատրաստ էր: Թամամը վերցրեց այդ և աչքի անցկացրեց: Շապիկի կրճքին երկու կոճակ էր արւած, իսկ թեւերի դաստակները լացն էին կարւած և առանց կոճակի:

— Էս ի՞նչ ես արել, աղջի, — նկատեց Թամամը զայրոյթով, — ի՞նչ հարկաւոր է կրճքին երկու կոճակ. զուր է, մէկը հերիք է: Պա դաստակներին ինչու չես կոճակ արել. էսպէս լացն բան կը լինի. քանդիր, դաստակները նեղացուր և կոճակներ կարիր:

— Կրճքին երկու կոճակ է հարկաւոր, որ բաց չգայ, պատասխանեց Սաթենիկը համեստութեամբ, — իսկ դաստակներին կոճակ անելը աւելորդ է, որովհետեւ լացն-լացն եմ անում. էսպէս գեղեցիկ է. նեղ դաստակները անշնորհք են:

— Անշնորհքի բան չկայ էստեղ. ինչպէս ասում եմ, էսպէս էլ արա:

— Այ աղի, ախր ես տղիդ շապիկներին նայել եմ. քաղաքում կարւած է. ես էլ է՛ն տեսակ եմ կարում:

— Որ քաղաքի եղա՝ մե՞ծ բան է... Ել մի երկարացնիլ. ինչ որ ասում եմ՝ է՛ն արա:

— Խաչը վկայ, աղի, զարմանալի կնիկ ես, շապիկը բերեմ տես: Սաթենիկը արագութեամբ վեր թռաւ տեղից, մօտեցաւ անկիւնում դրւած սնդուկին, միջից մի շապիկ հանեց, որ քաղաքի կար էր, և ցոյց տւեց սկեսրին:

— Հա է, հա, գոչեց սկեսուրը բարկութիւնից ելած, — ի՞նչ ես ցոյց տալիս... Ախր առանց կոճակի դաստակներ կը լինին. ո՞վ է տեսել: Իմ ասածը արա:

— Լաւ, տղիդ կը հարցնեմ. ինչպէս նա ուզի, էսպէս էլ կ'անեմ:

— Ի՛նչ, տղիս կը հարցնեմ, գոչեց սկեսուրը զայրացած, — խի,

ես ինչ եմ, որ տղիս ես հարցնում: Էդ էլ իմ պատիւն է, հմա...
Ախր ասում են հարսին խօսցրու: Խօսացնում ես, վերջը պատիւը
դա է լինում:

— Ամօթ է, ամօթ, — ասաց Սաթենիկը վիրաւորաժողով, — մեծ կնիկ ես, դատարկ բանի համար սրտնեղութիւն մի գցիր
էս տունը: Շապիկը տղադ է հագնելու. նրա քէֆով չկարեմ, ք՞մ
քէֆով եմ կարելու: Սրանով խօսքո պատւին չեմ դիպչում:

— Սրա լեզւին, սրա լեզւին... Տես ինչպէս համարձակ-համար-
ձակ խօսում է... Օձ կծի քեզ, քեզ խրատ տուողի էլ աչքերը քօ-
ռանան: Քեզ ասում եմ էսպէս արա, դու էլ արա: Աղջի, հենց պի-
տի հակառակեմ:

Սաթենիկը ոչինչ չպատասխանեց: Պառաւի վերջին խօսքերը
խիստ խոցեցին նրա սիրտը: Վիշտն ու թախիժը պաշարեցին նրան:
Սրտասուքը չէր չորանում նրա աչքերի աղբիւրներում, իսկ մա-
տերը մեքենայաբար առաջ էին տանում չարաբաստիկ շապիկի կարը:

Հետեւեալ օրը նա ճանապարհ դրեց իր Գէորգին օգտու-
թիւն: Վշտի, թախժութեան և վհարութեան մարմնացումն էր նա
այդ օրը: Նրա աչքերը կարմրել էին, այնքան լաց էր եղել նա
Գէորգից բաժանելու ժամին և դրա նախընթաց զիշերը:

VI

Գէորգը արդէն Բաքու էր գտնւում: Նրա հեռանալուց անցել
էր մօտ երեք ամիս: Գրում էր, թէ աչնանը խանութը ժողովելու
և գիւղն է տեղափոխելու՝ ընդմիջաւ աջդրեղ մնալու նպատակով:
Էփեղում ոչ մի խանութ չկայ, գրում էր նա, — ամենայամար ժա-
մանակն է այժմ. կարգին առուրուր կ'անեմ, համ էլ ձեզ համար
դժար չի լինիլ:

Սաթենիկը անհամբեր այդ օրին էր սպասում: Սկեսուրի ան-
վերջ կրկնութիւնները, թէ հարսը պիտի սկեսուրին հնազանդ լինի,
նրա ամեն մի խօսքը լսի, և քանի որ փոքրաւոր է, միշտ մեծի
կամքով պիտի գնաց, ոչ մի գործ իր գլխի չկատարի՝ մաշում էին
Սաթենիկի սիրտը: Նրա վհարութիւնը սաստկանում էր միայնու-
թեան և անօգնութեան պարծառով, իսկ չղիւթիւնը նրան բոլո-
րովին թուլասիրտ և զիւրազգաց էր դարձրել:

—Ա՛խ, Ասուած, բացականչում էր Սաթենիկը յուսահատ ընկնելով, — Թրբ կը գայ Գէորգը, որ մի քիչ սիրտս բացելի. սա օր էի, որ ես եմ քաշում:

Ուրախ և գոհ ընկնելով հազազիւս էին Սաթենիկի համար: Եթէ լինում էլ էին, իրատաճի սկեսուրը մի որ և է դատարկ պատճառով աւերում էր խեղճ հարսի ուրախութիւնը: Սաթենիկը ամեն օր պեսնում էր իր երազած օրերի և դառն իրականութեան մէջ գտնուող անդունդը: Կեանքը կամաց-կամաց կորցնում էր նրա աչքում իր նշանակութիւնն ու քաղցրութիւնը: Նա առ աշխարհ իր Գէորգի յոյսովն էր ապրում և այն արարածի սիրոյն, որի անորոշ էութիւնը խանգաղաւորէր էր պատճառում նրա հոգուն: Զգալով իր կատարեալ անգործութիւնը տիրապետող չարիքի դէմ և ներքուստ անկարող լինելով հաշտել իր հետ՝ նա ամբողջապէս ընկղմւել էր իր մէջ և լացում էր իր դրութեան վրայ: Իսկ հոգեկան մշտապէս ցաւը զգալի կերպով ազդում էր նրա առողջութեան վրայ: Սաթենիկը օր օրի վրայ մաշում և գունաւորում էր: Մայրը անհանդիստ էր աղջկայ դրութեամբ, իսկ սկեսուրը նրան նկատում էր.

—Ոչինչ չկայ. չղի է, դրանից է:

Հարսի ծնունդ նտրելու ժամանակը մօտենում էր: Սկեսուր Թամամի միտքը այդ ժամանակ մի հարցով էր զբաղւած. «Ծնունդը աղջիկ է լինելու թէ տղայ: Եւ նա ամեն օր աղօթում էր. «Այ Մարիամ Ասուածածին, դու ամեն ինչ իմ սրտով անես, մի տղայ պարգևես իմ որդուն... Ստաջին ծնունդը որ տղայ լինի, զաւակը հօր ջանին շուրտով կը հասնի: Բաց եթէ աղջկով սկսեց, նրանից յետոյ միշտ աղջիկ կը լինի: Ասուած, քեզ դուրբան, դու լսիր իմ աղաչանքը: Պառաւրդը զրա համար բոլոր սուրբերին մոմեր էր խոստանում: Բացի դրան նա հարսին էլ նախազգուշացնում էր ասելով՝

—Աղջի, որ բերածդ աղջիկ լինի, էլ ինձանից չես պրծնիլ. դուրս կ'անես փողոցը երեխիդ հետ միասին, լսում ես:

Սկեսուրը այդ ասում էր հանաքի ձևով և մեղմ ժպիտը երեսին, այն ինչ դուրս թելադրողը նրա սանձարձակ կամքն էր, որ հարսի վրայ նրա ոյժից վեր պատասխանատուութիւն էր դնում...

Տարաւէրը սկեսուրն էր: Ծննդին ներկայ էին և հարսի մայրն ու քոյրը: Երկունքի ահեղ և սարսափելի ցաւերի ձեռքին տանջ-

ւում էր Սաթենիկը: Նա շարունակ լաց էր լինում և յուսահատ ու սրտաշարժ ծիչեր արձակում, ծկրումով

—Վաչ ինձ, մեռայ...

Սարսափելի դուռթիւն, որ ծննդկանին տանում է մինչ մահւան դուռը և նորից ետ բերում: Մահն ու կեանքը մարտն մղում միմեանց դէմ, իսկ նոցա անդ հարւածներին ենթարկւողն է մի թոյլ, գուրգուրանքի և կարկեցութեան արժանի էակ:

Սաթենիկի մայրը բռնած աղջկայ կոներից՝ յոյս և սիրտ էր տալիս նրան: Մայրը տխուր էր. աղջկայ տանջանքները կսկծեցնում էին նրա սիրտը: Սաթենիկի քոչըը կուչ էր եկել տան մի անկիւնում և թաշկինակը աչքերին բռնած արտասուում էր:

Սակայն այդ ամենը ոչինչ էր պառաւ Թամամի համար: Նա մինչև անգամ բարկանում էր ծննդկանի վրայ ասելով.

—Աղջի, հերիք է, քիչ զարաչուածիւն ¹⁾ արա. կէսդ չգնաց. ինչ է պատահել քեզ, չմեռար խօմ... Հաւատա մենք իսկի երեխայ չենք բերել: Համբերիր էլի: Քո մէրը քեզ ինչպէս է բերել: Հերիք է. էնքան կը զռզռաս, որ երեխայի գլուխը մի փորձանք կը բերես:

Վերջապէս երկար տանջանքներից յետոյ, որ տեւեց տասը ժամ, ծննդկանը ազատեց, նւիրելով իր ամուսնուն մի փափլիկ աղջիկ: Լսեց մանկան յուսահատ և աղեկտուր ծիչը, որ արձակում էր նա ընդհատ-ընդհատ, երեւի զարհուրելով նոր աշխարհի օտարորդի պայմաններից:

Թամամը փաթաթելով նրան խահճարուրի մէջ՝ յուզւած և կոտորւած սրտով մրմրածում էր.

—Որ աղջիկ էիր լինելու, ինչու ծնեցիր: Տես է, տես իսկի ձայնը կտրում է... Տէրտէրը դայ քեզ տանի:

Փաթաթեց մանկան, ծննդկանի կողքով պառկեցրեց և, դառնալով հարսի մօրը, արհամարանքով ասաց.

—Դէ, էս էլ ձեր գոված աղջիկը. տեսա՞ր խօմ:

Խնամին, որը նոյնպէս շատ էր ցանկանում, որ ծնունդը տղայ լինի, աշխատելով ծածկել իր վիշտն ու վիրաւորանքը, ծիծաղելով պատասխանեց.

¹⁾ Բոչայուածիւն:

— Լաւ, խնամի թամամ, ֆնաս չունի. Աստուած ողորմած է. էն միւսը տղայ կը լինի: Ի՞նչու ես յոյսդ կորուսեմ: Ախր որ հզպէս ես խօսում, ծննդկանի սիրտն էլ ես կորուսում. պա խեղճ չի:

— Լաւ եմ անում. ինչու է աղջիկ բերում, որ ես էսպէս խօսամ: Թող տղայ բերէր, հարսիս պաշէի զնէի ճակատիս:

Մենդկանը ուժասպառ մեկնւած էր անկողնում և փակել էր աչքերը: Լուռ էին ամենքը: Միայն երբեմն լսւում էր մանկան ճրրոցը, որն երեւի գոհ չէր իր վիճակից:

Թամամը մըմըթալով՝ տադմէրի գործերով էր կացել: Մենդկանի մայրը նստել էր հիւանդի գլխատակին և թաշկինակով քշում էր աներես ճանճերին նրա երեսից:

— Փառքդ շատ, Աստուած, մըմնջում էր մայրը, — աղջիկս ազատեց ողջ առողջ, սիրտս միամուկեց. մնացածը եօլա կը գնայ:

VII

Մենդկանի քառասունքը նոր էր լրացել: Սաթենիկը արդէն կազդուրւած լինելով՝ կարողանում էր զբաղւել տնային գործերով:

Մի օր արեւը մայր մտնելու վրայ էր, որ նա նստած կար էր անում: Սկեսուրը նկատեց նրան, թէ օջախ վառելու ժամանակն է: Հարսը ասաց թէ շուտով ձեռքի կարը կը վերջացնի և այնուհետ վեր կը կենայ կը վառի: Մի րոպէ ևս համբերեց սկեսուրը և ապա կրկնեց.

— Աղջի, ախր քեզ հետ եմ. վեր կաց օջախը վառիր, կերակուր դիր վրան, տան առաջը աւելիր:

— Այ, դէ վեր կը կենամ էլի. ձեռքիս գործը քիչ է մնացել. վերջացնեմ, որ հզուց ի զուր տեղից սրա վրայ ժամանակ չկորցնեմ: Ի՞նչ կայ որ. չմթնեց խօմ. հլա արեւը մայր չի մտել:

— Օհօհօհօ... Պապանձեի լեզուդ, պապանձեի... Ի՞նչպէս կարելի է. քո զիթը ¹⁾ պիտի առաջ տանես: Թաթոսենց տանը ինչ ասեմ, որ քեզ նմանին լոյս աշխարհ է հանել... Իմ ասածը թողած՝ իր էշն է ուզում առաջ քշել:

— Հայհոյիր, հայհոյիր, վրայ բերեց Սաթենիկը յուզւած և արհամարանքով:

¹⁾ կամակորուծիւն:

—Պա չհայհոյեմ ինչ անեմ:

Թամամը հարսի ձեռքից խլեց կարը և բարկացած գոչեց.

—Դէ վեր կաց էս սնաթին:

Բարձրացած աղմուկից մանուկը արթնացաւ օրօրոցում և լաց եղաւ: Սաթենիկը ուշադրութիւն չդարձնելով սկեսրի հրամանի վրայ՝ մօտեցաւ օրօրոցին, բարձրացրեց ծածկոցը և սկսեց ծիծ փաշ երեխային: Նրա այդ վարմունքը աւելի ևս կատաղացրեց սկեսրին: Այս անգամ նա սկսեց արդէն գոռալ.

—Անդգամի ծնունդ, պարծառը երեխան ես բերել, որ քո էջը քշեմ:

—Ա՛յ կնիկ, կամաց խօսա՛, ասաց Սաթենիկը զայրոյթով, ախր ամօթ է. հարեանները լսեն ի՞նչ կ'ասեն:

—Թող լսեն, թող իմանան, որ քեզ նման մի լիրբ հարս ունեմ, որ չի ուզում ամեն բան իր ժամանակին անել. իր ժամակին օջախ կը վառեն, ջրի կը գնան, հաց կը թրջեն և սկեսուրի խօսքին չեն հակառակել:

—Լաւ է, լաւ, ընդհարեց Սաթենիկը, — թող երեխիս ծիծ փամ, յետոյ քո ասածը կ'անեմ:

—Երեխիդ որ յետոյ ծիծ փաս չի լինիլ. կէսը կը գնան, թէ կը մեռնի: Զի մեռնիլ, մի՛ վախենաց. աղջիկ է, երեսը պինդ կը լինի:

—Տէր Ասուած, գոչեց Սաթենիկը համբերութիւնը հալած, ցաւ է էլի, ցաւ:

—Ըն՛ը, էդ էլ իմ պատիւն է հա՛մ. ծաղկես, ծաղկես... Վեր ընկնի քո հօր տունը, որ քեզ նմանին չբերէր իմ ջանովը գցէր: Սաթենիկը պահ մի լուռ սկեսրի երեսին նայեց և ապա ասաց.

—Որ բերածս փղաջ լինէր, խօմ էղպէս չէիր խօսալ հետս:

—Հա՛, պա չգիտեմ:

—Լաւ, ես ի՞նչ մեղաւոր եմ, որ աղջիկ է ծնւել, արտասանեց հարսը աղեկտուր ձայնով: Նա արտասուեց և քիչ յետոյ լի արեւ-լուծեամբ շարունակեց.

—Սուր ես խօսում. եթէ փղաջ էլ լինէր, դու էլի էսպէս էիր վարւելու հետս, որովհետեւ դու ուզում ես, որ ամեն ինչ քո կամքով, քո քէֆով և ասածով լինի. խռովարար կնիկ ես. քեզ հետ ո՞վ կարող է կառավարւել: Ես եմ, որ քարշ եմ փալիս էս կեանքը:

Ասաց, ծածկեց օրօրօցի վարագոյրը և զնաց օջախը վառելու: Երեխան արդէն քնած էր: Թամամը ունքերը կիտած՝ շարունակում էր իր խրատները, զանգարները և անէծքը:

— Իհարկէ, դու չես մեղաւոր, ասում էր նա ինքն իրան, — մեղաւորը ես եմ, որ թողեցի քեզ նման ցաւ ու ցեցը բերեն իմ ջանը գցեն...

VIII

Աշնան սկզբներին օտարութիւնից վերադարձաւ Գէորգը: Նա խանութից իր բաժին ապրանքը բերեց: Մայրն ու բարեկամները շատ ուրախացան նրա այդպիսի վերադարձի համար: Սաթենիկի ուրախութիւնը կրկնապատիկ էր. նա այլ ևս մենակ չէր իրասածի և կամակոր սկեսուրին զիմադրելու համար:

Ամուսնուն զւարճացնելու նպատակով Սաթենիկը կամեցաւ իր հարեանուհուն երեխային գիրկն առնել՝ մարդուն զիմաւորեցնելուց նրան ցոյց տալու թէ սա է քո զաւակը, իսկ յետոյ մի կուշտ ծիծաղել, բայց խստասիրտ սկեսուրը արգելք եղաւ դրան, ասելով.

— Էդ էր պակաս. շատ մի երեսդ պարզ է մարդուդ առաջ...

Ասէք մի կուժ սառը ջուր ածեցին խեղճ հարսի գլխին: Նա թողեց այդ միտքը և իր զգացմունքները զսպած զիմաւորեց ամուսնուն: Թամամը առաջ անցաւ, գրկեց որդուն և երեք անգամ համբուրեց նա ճակարից: Յետոյ անվտանգ և երկիւղած քայլերով մօտ գնաց Սաթենիկը և բարեկեց ամուսնուն: Գէորգը ամուր սեղմեց նրա ձեռքը, բայց չհամարձակեց մօր մօտ նրան համբուրել:

Քրէհարները բռնները վեր բերեցին զրասոյններից և ջորիները տարան տեղաւորցնելու: Բարեկամների և ազգականների այցելութիւնները վերջացան երկու օրուայ ընթացքում, որից յետոյ Գէորգը իր խանութի գործով կացաւ: Գիւղամիջում մի չարմար Կուն կար, վարձեց՝ տարեկան չնչին քրէհով՝ և բերած ապրանքը տեղափոխեց աջտեղ: Խանութի իրեղէնները բաղկացած էին գլխաւորապէս չթեղէնից, ամանեղէններից և այլ մթերքներից: Ամենքը նախանձում էին և ասում.

— Գէորգը էստեղ լաւ աշխատանք է վերցնելու, էս սաղ գիւղերը կը գան նրանից առուրուր կ'անեն: Առաջ շարժեց, աֆֆերիմ Գէորգ:

—Գէորգ, պա երբ պիտի խանութդ շնորհաւորենք, ասում էին նրա հասակակից մի քանի երիտասարդներ, — մեզ պիտի հիւրասիրես:

—Աչքիս վրան. երբ որ ուզէք:

Ասելն ու անելը մէկ եղաւ. Երկու օրից յետոյ կիւրակի էր: Յի խումբ երիտասարդներ Գէորգի տանը ուրախութիւն էին անում: Սպասաւորը Սաթենիկն էր, իսկ խոհարարուհին սկեսուրը: Այսպիսի խնջոյքներում, ուր տանտիրէնը վրայ մեծ պարտականութիւն է ընկնում, սկեսուրը շերեփը իր ձեռքից չի թողնում: Խոհանոցը նա պիտի կառավարէ:

Տղամարդիկ ուտում էին և կենացներ վայելում: Սաթենիկը ուրի վրայ սպասաւորում էր նրանց: Չնայած սկեսրի նկատողութիւններին, նա երբեմն կանգնում էր հիւրերի մօտ և նրանց քէֆին նայում: Քամամը խիստ միջոցներ չէր կարող առնել դրա դէմ, որովհետեւ հիւրեր կային. տան ներքին կեանքը ուրիշների առաջ պիտի քողարկւած մնար:

Երբ Սաթենիկը վերջին անգամ խորոված բերաւ և շամփուրը ուղղակի թամադային մատուցեց, վերջինս ուրախութեամբ ընդունեց նրա ձեռքից անուշահոտ և համեղ խորովիկը, տաք-տաք խորովածը վեր շարեց պնակի մէջ, յետոյ իւղոտ մսոյները լպտելուց յետոյ՝ լիքը բաժակը ձեռքն առաւ և ասաց.

—Կամպանեա, խնդրեմ լսեցէք, էս թաս գինին խմում եմ Սաթենիկ բաջու կենացը: Սաթենիկ, Ասուած քեզ էլ, որդուդ էլ, մարդուդ էլ պինդ ձեռքով պահի: Մարդ ու կնիկ միշտ սիրով լինէք և մի բարձի ծերանաք: Ասուած, ինչ որ սրտներումդ բարի բան կայ, կապարի: Տղերք, չխմողը նամարդ է:

Ամէնքը մեծաւ հաճութեամբ լսեցին երիտասարդ տանտիրէնը կենացը: Անուհետ թամադան լցրեց նորից բաժակը, մեկնեց Սաթենիկին և խնդրեց, որ սա շնորհակալութիւն չափոնի: Սաթենիկը ընդունեց բաժակը և մի րոպէ մնաց շշկւած: Չգիտէր ինչպէս չափոնէ իր շնորհակալութիւնը. երիտասարդների մէջ գործում էր Գէորգի քաւորը, որի հետ Սաթենիկը անխօս էր: Նա մօտեցաւ ամուսնուն, կամենալով սրա միջնորդութեամբ չափոնել իր շնորհակալութիւնը, բայց թամադան կանգնեցրեց նրան և ասաց.

— Քո լեզուով պիտի ասես, Սաթենիկ, որ ամենքս լսենք: Եթ ումնից ես անխօս:

— Քաւոր Յովսէփի հետ չի խօսում, պատասխանեց Գէորգը կնոջ փոխարէն:

— Դատարկ բան է, գոչեց թամադան, որի գլուխը արդէն տաքացել էր գինուց, — ինչքան անխօս է մնացել, հերիք է: Քաւորի հետ անխօս մնալը ձրն է: Դատարկ բան է:

— Քաւոր Յովսէփն է մեղաւոր, որ մինչև հիմայ չի խօսացրել, ասաց Գէորգը:

— Այ քաւոր, ես ինչ անեմ, պատասխանեց Յովսէփը ամաչկոտութեամբ, քանի անգամ եմ ուզել խօսցնեմ, չի եղել, մեծ սանամէրը հակառակել է, չի թողել:

— Դատարկ բան է, կրկնում էր թամադան, աղջիկ, խօսա:

— Սանամէր, դէ խօսա էլի. տեսնում ես ինձ խաչառակում են:

Ամենքը բարձր ձայնով ծիծաղեցին:

Սաթենիկը մտադանջութեան մէջ էր ընկել: Նա տառապանք էր առանց սկստուրի հրամանի այդ քայլը անելու: Բայց պառակին յայտնելը նշանակում էր մի արգելք ստեղծել: Առանց իրաւունքի խօսալ նշանակում էր առիթ տալ սկեսրին նոր փոթորիկ բարձրացնել և սրտնեղութիւնների պատճառ դառնալ: Ո՞րը ընտրել: Սաթենիկը մօտեցաւ ամուսնուն, կռացաւ նրա ականջին և խորհուրդ հարցրեց.

— Հարկաւոր չէ ազուն ասելը, պատասխանեց Գէորգը բարձրաձայն, — էդ բանում մեղք չկայ: Քաւորը ասում է, էնքան մարդ էլ խնդրում է, էլ ի՞նչ ես սուս կացել: Եթէ ազին դրա համար խօսալու լինի, ես նրա պատասխանը կը տամ: Շուտ արա, մարդիկը սպասում են:

Սաթենիկը ժողովեց իր բոլոր ոյժերը, բաժակը բարձրացրեց և անհամարձակ ձայնով արտասանեց.

— Շնորհակալ եմ, որ արժան համարեցիք իմ կենացը խմելու: Սաղ լինէք ուրախ:

Խմեց գինին և շտապով գնաց խոհանոց:

— Աղջիկ, ի՞նչ եղար դու, էդքան ուշացար, գոչեց թամամը:

վրդովւած,—Խնչ ես ծնողդ կախ գցում, էն սղերանց մօտ կանգնում: Դու էլ մի ամաչես:

—Ես ինչ անեմ. իրանք պահեցին, պատասխանեց Սաթենիկը ժպտալով:

—Ի՞նչու պահեցին, հարցրեց Սկեսուրը հեղաբարձութեամբ:

—Կենացս խմեցին, յետոյ թէ պիտի քո բերանով շնորհակալութիւն առնես: Ես էլ դէ քաւորի հետ չեմ խօսում. նա խօսցրեց, ես էլ շնորհակալութիւն չապրեցի: Ասացի թողէք գնամ ազուն յայտնեմ, որդադ՝ թէ ես ազուն պատասխանը կը տամ:

Մինչ Սաթենիկը պարմում էր իր կատարած քայլի մասին, պառաւը արդէն իր կատարութեան զազաթնակէտին էր հասել: Նրա շրթունքներն ու ձեռները դողում էին: Ուզում էր խոհանոցի փայտերից մէկը վերցնել և հարսի գլխին խփել, բայց իրան զսպեց: Արամների արանքով, ձայնը խեղդած և լի կրքով նա գոչեց.

—Գետինը մոռնա դու, որ մեզ խայտառակում ես. էդ ի՞նչ ես արել քո գլխի... Ա՛ղջի, էլ օչին էր մնացել... Խայտառակես դու, որ մեզ խայտառակում ես... Քեզ մեծացնողի աչքերը քօռանան, հը՛ր՛:

—Ու՛րն: Խայտառակութիւն չկայ, պատասխանեց հարսը յուզւած,—Խնչ ես էլի անէ՞քներդ սկսում: Կէքան մարդ որ քիթ կալելիս աւելորդ էր համարում, էլ դու ինչու ես խօսում:

—Լեզուդ օձ կծի, հը՛ր՛, արտասանեց Թամամը լի կրքով և բարկութեամբ:

Լռեց, այլ ևս ոչինչ չխօսաց: Զսպեց իրան, որովհետեւ ընդհարումը կարող էր հիւրերի ականջին հասնել:

—Քեզ հետ յետոյ կը խօսամ, աւելացրեց նա:

Խնջոյքը վերջացաւ, հիւրերը վերկացան գնացին, իսկ Թամամը դեռ քանդում էր հարսի միտը: Տղան մէջ միտաւ, բարկացաւ մօր վրայ և ասաց.

—Դէ հերիք է էլի, ի՞նչ ես գլուխներս տանում: Ամեն մի բանի համար, որ քո քէ՛ջին, քո կամքին հակառակ է, պիտի սրտնեղութիւն գցես էս տունը: Ի՞նչ մեղք ունի հարսը, որ նրան էղպէս լաց ես գցել: Որ ճարումդ ճար լինի, հաւաքա էս խեղճին կենդանի-կենդանի կը խեղդես... Ի՞նչ է եկել քեզ... Մենք խնդրեցինք,

քաւորը ուզեց, հարսն էլ խօսեց: Կամաց-կամաց պիտի վերանայ էդ յիմար սովորութիւնը, խօմ հսպէս չի մնալու: Ուզում ես որ միշտ ամեն ինչ հին կարգով գնաց... Ձի կարելի... Անհաշտ կնիկ ես: Պա չես խղճում սրան:

Նա ցոյց տւեց Սաթենիկի վրայ, որը պատուհանում նստած թաշկինակը աչքերին էր տարել և լացում էր:

—Ապրես, ապրես, պատասխանեց մայրը դառնութեամբ և վիրաւորանքով, էդ էր մնացել, որ մօրդ ասես... Էնքան զինի ես խմել, որ խելքդ կորցրել ես. պա էդպէս չես խօսիլ, պա թաթերդ կնկանդ վրան չես քաշիլ: Քեզ համար ոչինչ, որ կնիկդ էնքան մարդու մօր քաւորի հետ իր զլխի խօսում է և ինձ խաբարուակում: Ապրես, ապրես. կնիկդ մեր տան նամուսը կորցնում է, քեզ համար ոչինչ. հլա մօրդ էլ յանդիմանում ես. ամօթ քեզ համար:

Եւ արտասւեց:

IX

Սաթենիկը միշտ տխուր էր, տխուր՝ ինչպէս իր ազգապոլթիւնը նոր կորցրած թռչնակ: Նա շատ էր մտածում իր անմխիթար վիճակի մասին և հոգեկան տանջանքները հալ ու մաշ էին անում նրան: Նա շարունակ գունաւոր էր և օրըստօրէ նիհարանում էր: Ամուսինը անհանգստանում էր կնոջ այդ փոփոխութեամբ, իսկ սկեսուրը նկատում էր:

—Մի փոր երեխայ ես բերել, որ էդ օրն ես ընկնի, պա չեպոյց քո հալը ինչ կը լինի:

Վերջին ընդհարումից յետոյ Սաթենիկը յաճախ գանգաւում էր Գէորգին, որ սա սատրէ մօրը իր հետ կարգին վարւելու:

Գէորգը այդ մասին նորից խօսակցութիւն ունեցաւ մօր հետ և խնդրեց նրան, որ հարսի գործերի մէջ շատ չխառնւի: Բացաւորեց թէ հարսը երեխայ չէ, իր պարտականութիւնները հասկանում է, ընդունակ է դոցա կատարելու և ուրեմն սկեսրի պահանջը, թէ հարսը ամեն ինչ նրա քէֆով պիտ անի, անկարելի է և նոյն իսկ ֆլասակար: Շեշտել էր այն կետի վրայ, թէ նոր ժամանակները կեանքի վերաբերեալ նոր սովորութիւններ և հայեացքներ են մըտց-

րել մարդկանց մէջ, որոնց դէմ կուէլը անխելքութիւն է: Զպիտի յետ մնալ ժամանակից, այլ պիտի նրա հետ առաջ ընթանալ...

Այդ խօսակցութիւնից յետոյ Թամամը մի առ ժամանակ այլ ևս չէր խօսում: Բայց նա լուր էր ոչ թէ համոզած լինելով որդու ասածների մէջ, այլ որ նրա խօսքերից նեղացել, խռովել էր: Նա վճռել էր այլ ևս ոչ մի բանի մէջ չխառնուել:

—Թող քանդւի ամեն ինչ, ասում էր նա ինքն իրան,—շապ հարկաւոր է. դէ որ չեն հասկանում, որ պատիւս չեն ճանաչում, թող ամեն ինչ քանդւի:

Որդու և հարսի համար էլ հէնց այդ էր հարկաւոր. բայց ավստոս, որ երկարատեւ չէր սկեսրի լռութիւնը. երկու շաբթից յետոյ նա դարձեալ իր իրաւունքների մէջ մտաւ և նորից ցոյց տւեց իր իշխանութեան զօրութիւնը:

Գարնան գեղեցիկ օրերը հասել էին: Գիւղի այգեստանները և արտօրայքը ծփում էին նորաբաց կանաչի և ծաղկած ծառերի բազմերանդ ծաղիկների մէջ: Նշանակը սաք էր, երկինքը պարզ, ջրերը վարարած. թռչունները ծլւում: Ամենուրեք կենդանութիւն էր շնչում: Գիւղացիք օրուայ պարապ ժամերը անց էին կացնում այգիներում, վայելելով բնութեան գեղեցկութեան պարծառած բաւականութիւնները: Կիրակի օրերը երկրասարդ կանաչք և սղաւարդիկ այգի էին գնում թէյ խմելու դալար կանաչութիւնների վրայ և ծաղկած ծառերից բուրոզ անուշահոտութեան մէջ:

Այդպէս մի խումբ հարսներ իւրաքանչիւր կիրակի այգի էին գնում: Բացի թէյուխումից նոքա ունէին մի այլ զբաղմունք ևս: Մէլիք Մելքումենց Աւագի հարսը, որ այդ խմբի մէջն էր, բոլորովին այլ բնավորութիւն էր տւել թէյուխումին: Տիկին Նւարդը, ինչպէս կոչում էին նրան գիւղում, մօտիկ գտնուող Շ. գիւղաքաղաքիցն էր: Աւագը իր որդուն Շ-ի դպրոցումն էր ուսում տւել և այդ իսկ պատճառով գիւղաքաղաքից հարս բերել որդու համար: Իր գիւղից նա լացեղ չէր արել աղջիկ ուզելու: Տիկին Նւարդը աւարտել էր իր հայրենի քաղաքի օրիորդաց երկրասեան դպրոցը, մի քանի տարուց յետոյ մարդու էր գնացել և այժմ տնային աշխատանքներից զատ պարապում էր ինքնակրթութեամբ՝ իր մտուոր դարգացման աստիճանը բարձրացնելու: Նրա ամուսինը, որ

գիւղի յայտնի արհեստաւորն էր, նոյնպէս հետաքրքրուում էր գրականութեամբ, թէև նրա մտաւոր կերակուրը գլխաւորապէս լրագիրն էր: Ամեն ինչ նա լրագրի մէջն էր գտնում և լրագրով էր սնուում: Կնոջ համար նա անդամ էր գրելի Հրապարակչական ընկերութեանը: Այդպիսով Նւարդը միջոց ունէր յագեցնելու իր ընթերցանութեան ծարաւը: Բայց նա միայն իր համար չէր հոգում. նա մտածում էր և իւր ընկերունի հարսների մասին, որոնք գրել կարողալ չգիտէին: Նւարդը այդպիսիներին ժողովում էր իր շուրջը, աչգի էր տանում, կարդում էր նրանց համար գրքեր և կարդացածից խրապներ դուրս բերում: Ամենքը գոհ էին նրանից, ամենքը սիրում էին Նւարդին:

Սաթենիկը իմացաւ այդ ժողովների մասին և մի անգամ ցանկութիւն յայտնեց մասնակցելու դրանց: Նւարդը պատասխանեց թէ ուրախութեամբ ընդունում է նրա խնդիրը և աւելացրեց, թէ որքան շատ լինի մասնակցողների թիւը, այնքան լաւ:

Մի կիւրակի, երբ հարսները որոշեալ ժամին պիտի գնային աչգի, Սաթենիկը մօտեցաւ սկեսուրին և յայտնեց իր ցանկութիւնը:

Թամամը նրան կուպիտ ու կտրակի պատասխանեց.

— Ես հզպիսի ծուրի-պուրի բաներ չեմ սիրում: Կինը ինչ, գիրք կարդալը ինչ, Հարկաւոր չի. մարդ զրանով չի խելօքանալ: Մեծիդ հնազանդ կաց—դա ամենից լաւ կը լինի: Քիչ ես համարձակ, որ հլա գնաս Նւարդի հետ էլ նստես վեր կենաս, վերջն էլ ելնես գլուխս: Նա ինչ հարսն է, որ իր պարոնի հետ պսակից տուն գալուն պէս խօսացել է: Զահիլ տղերանց հետ փողոցում պատահելուց կանգնում գրուցում է: Մի ղոնաղ ¹⁾ գալ տունները, տեսար իսկոյն գլուխը բաց մէջ եկաւ, բարեւ տեսց և ղոնաղի կողքին նստեց: Ինքն էլ ոչինչ չի անում. միայն կոկոււմ է և դէս ու դէն գնում: Նրանից ինչ պիտի սովորես:

Պառաւի վերջին խօսքերը Սաթենիկը զրպարտութիւններ անւանեց, բերելով ապացոյցներ: Սոքա ցոյց էին տալիս Նւարդի՝ որպէս տնտեսուհու ջանասիրութիւնը: Միայն այդ տնտեսութիւնը

¹⁾ Հիւր:

հակառակ էր պառաւ Թամամի հասկացողութիւններին և պահանջներին:

Այսպէս թէ այնպէս, բայց սկեսուրը հակառակում էր և չնայած հարսի կրկնակի խնդրանքին, նա Սաթենիկին թող չտուէր ժողովի գնալու: Սաթենիկը այդ դէպքի մասին երեկոյեան յայտնեց ամուսնուն:

— Քանի-քանի հարսներ գնում են այդի, ասաց նա, — Նւարդը նրանց համար գիրք է կարդում, լսում են, նոր-նոր բաներ են սովորում, իսկ ես տանը մենակ նստած պիտի ամեն բանից զուրկ մնամ: Ուրիշները կարդալ գրելը չգիտեն, գնում են. իսկ ես գիտեմ. ամենից առաջ հղպիսի գործի յետեւից ես պիտի գնամ. պատճառ չի տանը նստիլը: Զգնացի, որ մէրդ սրտնեղութիւն չզգի էս փուլը, համ էլ քո խորհուրդն էլ կը հարցնէի:

— Գնա՛, անպատճառ գնա՛, լաւ բան է, պատասխանեց Գէորգը վճռական եղանակով, — միւս անգամ ուշ մի դարձուր մօրս խօսքերին. գիտեմ, որ նա հակառակելու է մինչև վերջը: Դու գնա՛, ես նրա պատասխանը կը տամ:

Հետեւեալ կիրակի հարսները Նւարդենց այդին էին ժողովել: Սաթենիկին էլ իմաց էին արել: Այդ օրը Թամամը ճաշից առաջ մի տեղ հիւր էր գնացել: Այնտեղից նա երկու հիւանդի պիտի այցելէր, այնպէս որ երեկոյեան դէմ հազիւ կը վերադառնար:

Սկեսուրին առանց նախօրօք յայտնելու, Սաթենիկը երեխային խորտն առաւ և գնաց Նւարդենց այդին:

Արեւը մայր մտնելու մօտ Թամամը փուլն վերադարձաւ և տանը ոչ ոքի չգտաւ: Տղան խանութումը կը լինէր, իսկ հմրսը: Դէս նայեց, դէն նայեց, հարեւաններից տեղեկացաւ, բայց ոչ մի կերպ չիմացաւ թէ հարսը ո՞ւր է գնացել: Զարութեան որդերը շարժւեցին պառաւի ուղեղի մէջ և նա սկսեց իր անէծքները:

Արեւը նոր էր մայր մտել, որ Սաթենիկը եկաւ: Պառաւը նրան տեսնելուն պէս յարձակեց վրան և գոռաց.

— Ա՛յ քո տեղը դատարկ մնա՛, էս ո՞ւր ես կորել. եկել եմ փուլն, ոչ ոք չկայ: Քեզ ո՞վ է իրաւունք տուել քնից դուրս գալու: Պա չես իմանում, որ տանը էնքան պիտի նստես, որ սկեսուրդ գայ: Պրօքեղ էիր գնացել, ասա մի տեսնեմ:

—Նւարդենց աչգին, պարասխանեց Սաթենիկը յուզւած, զգալով, որ փոթորիկը անխուսափելի է:

—Այ դու մեծ զալաթ էիր արել քո հօր, քո մօր և մեծ պապիդ հետ, լսեցիր... Անզգամ, ես քեզ էն անգամ ասացի չգնաս հնորեղ. էլի քո ուզածն ես անում, հմա: Իմ խօսքերը բանի տեղ չես դնում...:

Կռացաւ, ուրից քօշը հանեց և խփեց Սաթենիկին: Քօշը դիպաւ հարսի ուսին և սաստիկ ցաւ պարծառեց: Ճշաց խեղճը, լացեղաւ և մտաւ սենեակ: Նրեխան սարսափից սկսեց ձայնակցել մօրը:

—Այ Ասուած, մրմնջում էր հարսը, —կամ ինձ տար կամ էս պառաւին, որ միմեանցից ազապւենք: Էս օր չի, որ ես եմ քաշում:

Տուն եկաւ Գեորգը և տեսաւ կնոջը սենեակի անկիւնում կծկւած: Դեռ հեկեկում էր: Իմացաւ եղելութիւնը և դարձաւ մօրը լի ափերութեամբ.

—Աղի, ամօթ քեզ համար, ամօթ. ա, դու ինչ սիրտ ունես, քո սիրտը ինչպէս է տարել, որ էս անմեղ գառան վրայ ձեռք ես բարձրացրել... Անսիրտ կնիկ ես: Հերիք է, ախր ինձ համբերութիւնից հանում ես... Խաչպառակելու ես մեզ: Մի օր էս տանը ուրախ օր չտեսաց, ամեն օր կռիւ, կռիւ: Պարծառն էլ ամեն անգամ դու ես: Աչգի է գնացել, շատ լաւ է արել: Ես եմ ասել, որ գնաց: Ե՛ս—իմ կինը, խօսքդ ինչ է: Ձեռք թողնելու էս հարսին մի ազատ շունչ քաշի: Դէ հերիք ես, մա: Ասուած վկայ, խանութս կը հաւաքեմ, որուն տեղս կը ծախեմ, կնկանս վեր կ'առնեմ կը գնամ էստեղից և քեզանից կ'ազապւենք: Հերիք է. ախր ամեն բանի էլ չափ ու սահման կը լինի:

—Ապրես, ապրես որդի, պարասխանեց թամամը աշխարհ ձայնով, —մօրդ լաւ պապիւ ես ցալիս: Հա, մէրն է վապը, մէրն է մեղուտը, իսկ կնիկդ արդար է... Աչքերս քօռանան, որ թողեցի դրան ինձ համար հարս բերեն... Են ժամանակ պիտի մեռնէի պրծնէի, որ էս ամենը չտեսնէի:

Եւ արտասուալի աչքերով հեռացաւ միւս սենեակը:

Ամենքը տխուր էին: Տան վրայ մի սև վարագոյր էր կախւած: Մի ինչ որ ծանրութիւն ձնշում էր ամենքի կուրծքը: Առանց

ընթերցելու նրանք շատ կանուխ անկողին մտան և քնեցին: Երկար ժամանակ Սաթենիկի աչքերին քուռ չէր գալիս:

X

Աշնան ցրտի՛րը հասել էին: Երկինքը շարունակ ամպամած էր, անձրևը անպակաս և օդը խոնավ: Սարերի կալարներին շարունակ պտոյտներ էր գործում թափձր մառախուղը: Արտերն ու այգիները կորցրել էին իրանց կենդանութիւնն ու շքեղութիւնը: Գիւղի ցեխտու փողոցներով անցնելը դժւարացել էր: Ցարեայ այն ժամանակ գիւղացիներից իւրաքանչիւրը ասես մի-մի ծանրաչափ լինէր, եղանակի հետ միասին նրանք էլ մուշկ էին և տխուր: Հոգսն ու թախիժը չէին վերանում նոցա դէմքերից: Ամեն ոք ունեքերը կիրած, ձեռները գրպանում, մորքամուր կանգնած էր լինում գիւղամիջի մի ծայրին և լուռ ու մունջ մտածում: Ձկամ էին միմեանց հետ խօսում: Ծանր և անախորժ ժամանակ էր, շուրով հարկ պիտի ժողուէին, իսկ շաբերի գրպանում կոպէկ չկար: Ոչ օտարականներն էին փող ուղարկել և ոչ բամբակն էր ծախել:

—Էլի պարտք պիտի արած, ճար չկայ, ասում էր ամեն մէկը ինքն իրան:

Ոսկաննեց Գէորգը այդ կողմից հոգս չունէր, նա կարող էր ոչ միայն իւր, այլ և մի քանի աղքատների հարկը վճարել: Առձեռն փող կար նրա մօտ: Սակայն նա ևս հոգսից զուրկ չէր: Այդ հոգսը նրա մաշը Քամամն էր, որ շարունակում էր անհաշի վարւել Սաթենիկի հետ և վշտամահ անել խեղճ հարսին: Մարդ ու կնիկ մի ուրախ օր չէին տեսնում իրասածի և անհաշի սկեսրի շնորհիւ:

Եւ այդ կինը հալումաշ եղած կրկին յղի հարսի ականջին ամեն օր կրկնում էր.

—Տես, հրէս ասում եմ. եթէ բերածդ էլի աղջիկ լինի, էս տանը չմնաս, էլ իմ երեւը դուրս չդաս: Էլի մեր սիրտը պիտի սեւացնես: Պա տղաս խեղճ չի: Առաջ տղայ ժառանգը պիտի ծնւի:

—Մարդս քեզ նման չի, որ տխրի, պատասխանեց Սաթենիկը,—տղայ լինի, չլինի—էլի դու մեր սիրտը սեւ ես պահելու. քո բնաւորութիւնը լաւ եմ ճանաչում:

—Օհօհօհօ, էլի լեզուն բլբլացրից. որ իմ խօսքիս խօսք չա-

սես, որ ինձ պատասխան չտաս, չի կարելի... Ինչպէս կարելի է խանի աղջիկ ես ախր...

Լուում էր Սաթենիկը, չկամենալով ընտանեկան անախորժ փոթորկի առիթ տալ: Նա զզւել էր դրանից և խղճում էր ամուսնուն:

—Ախ, Աստուած, ինչ կը լինէր, որ էս անգամ տղայ լինի, մտածում էր Սաթենիկը,—տեսնես երանք սէր ու խաղաղութիւն կընկնի էս տունը:

Ահա նորից Սաթենիկի ցաւը բռնել է և երիտասարդ կինը իր բոլոր ոյժերը լարած՝ ջանք է անում դիմանալ երկունքի անհղ ցաւերին: Դարձեալ սկեսուրն էր տապաւնւում, որը աչքերը հարսի երեսին յառած, կարծես շարունակ մորքում կրկնում լինէր. «Հը՛, որ աղջիկ բերես, կը թակեմ, տնից դուրս կ'անեմ քեզ: Ներկայ էր և հարսի մայրը:

Գէորգը առանձնացել էր և անկողին մտել: Երիտասարդի քունը չէր գալիս, կնոջ վտանգաւոր դրութիւնը շարունակ անհանգստացնում էր նրան և նա անհամբերութեամբ սպասում էր մի ուրախ լուրի:

Սաթենիկը ձեռները ծալած անց ու դարձ էր անում իր համար պարտաւորած սենեակում: Դեռ ցաւը այնքան սաստիկ չէր և խեղճ կինը, իրան մոռացած, ուրիշների մասին էր հոգում:

—Ախ, Աստուած, ծնունդս թող տղա լինի. ծնողներս խեղճ են, սկեսուրիս երեսին չեն կարողանում նայեն... Թող տղա լինի, որ էս աներես պառաւը մի քիչ ուրախանայ, երեսիս ծիծաղելով խօսայ, իմ սիրտը բացւի և մեր տան խռովութիւնները վերանան: Խեղճ մարդուս ունքերը իսկի չի բարձրանում, ինչ ասեմ էսպէս պառաւի...

Նա մտածում էր ծնողաց պատւի և ընտանիքի բախտաւորութեան մասին, մի բախտաւորութիւն, որը հիմնւած էր աշխարհ եկող զաւակի աղջիկ կամ տղա լինելու վրայ:

Վերջապէս Սաթենիկը ազատեց, բայց, ո՛հ դժբախտութիւն, այս անգամ ևս ծնունդը աղջիկ էր:

—Վհւ՛յ, գոչեց Թամամը, երկու ձեռքով գրող անելով ծնընդ-կանի գլխին,—ինչ կը լինէր, որ քո մէրը լոյս աշխարհ չզցէր քեզ:

Այ քեզ զուրբան, Աստուած, ախր իմ մեղքը հրն է, որ ինձ էսպէս պատիժ ես տալիս:

Սկեսուրի խօսքերը Սաթենիկի ականջին հասան և հիւանդի ցաւը կրկնապատկեց: Բոլորովին ուժասպառ և շնչասպառ՝ նա փռեց իր փեղում: Աղջկայ մայրը այս անգամ ոչինչ չպատասխանեց անխղճմտանք սկեսրին: Նա մօտեցաւ աղջկանը և նստեց նրա անկողնի մօտ:

Քամամը քիչ յետոյ գնաց որդուն աւելեւելու:

—Հը՛, աղի, ինչպէս վերջացաւ, առանց փորձանքի ազատեց, հարցրեց Գէորգը սրտատրոփ անհամբերութեամբ:

—Հնա՛, բախտաւոր, ազատեց. աղջիկ է բերել, հիմիկեանից բաժինք հազրիր: Խանութիդ էլ ծախես, չես կարողանալու աղջկեանցդ մարդու տալու ծախքը հանես:

—Այ մէր, հերիք ես, ասաց Գէորգը բարկացած և արեւութեամբ, —քիչ կռուայ էդ հարսի գլխին: Ե՛ր իմ դարդն է, թէ ինչպէս եմ իմ աղջկերանց մարդու տալու: Սխր քեզ հով է հարցնում, թէ կնիկս տղայ է բերել կամ աղջիկ... Եսպէս էլ բնաւորութիւն կը լինի... Թու...:

Եւ վերմակը ուսերին քաշելով, հրեսը շրջեց մօրից:

—Որդի, ինչու ես նեղանում, ախր ես քեզ ծիծ եմ տւել մեծացրել. ինչի ես թքում վրաս: Սրտիդ զիպչում է, որ նա էսպէս եմ խօսում... Անխելքը ես եմ, որ քեզ համար մտածում եմ, քո հոգան եմ քաշում: Հողը իմ գլխին էլ, իմ բախտի գլխին էլ...

Եւ թաշկինակը արտասուալի աչքերին փանելով, հեռացաւ որդուց:

Հետեւեալ առաւօտեան մանկանը լողացնելուց Քամամը հանաքով քողարկեած անէծքներ թափեց նորածնի գլխին և երբ Սաթենիկի անդրանիկ աղջիկը՝ տարի և կիսական Եղիսաբէթը՝ մօտեցել էր տատին ու զարմանքով մտքը դէպի նորեկ քրոջն էր անում, պառաւր ծիծաղելով պատասխանեց.

—Հնա՛, էս է. սա էլ քո կտորն է. քեզ էլ, սրան էլ մի պատանի մէջ դնեմ տամ փէրփէրին տանի թաղի, հմա...

—Այո, պատասխանեց երեխան միամտաբար:

Մի քանի օր դրանից անցած, առաւօտեան Քամամը կրկին

լողացնում էր մանկանը, որը այդ օրը անընդհատ լաց էր լինում։ Ոչ մօր ծիծը, ոչ լողացնելը, ոչ օրօրը — ոչինչ չէր օգնում։ Երեխան ցաւոյ տեղ ունէր։

— Ի՞նչ անեմ ես, գանգաւում էր սկեսուրը համբրութիւնը հատած, — գլխիս եմ դնելու պահեմ... Շատ մի աչքիս լոյսն ես... Սոս, սոս...

Յեպոյ գառնալով հարսին՝ զայրոյթով ասաց.

— Աղջի, վերցուր ծիծ տուր նորից, որ ձայնը կտրի։

— Դէ հիմիկս տեցի էլի, պատասխանեց հալսը տընքտընքալի ձայնով, — սոս չի կենում։

— Էն ցեղից է, որ սոս անի, ընկել է մօրը էլի. ասում եմ վերցուր ծիծ տուր, իսկի ինձ լսում է։

— Դէ հը՛, էս էլ ծիծը, ասաց Սաթենիկը բարկացած և երեխային արագութեամբ զիրկն առնելով, — ախր իսկի կաթն էլ չի ուտում. զօռով կարող եմ ծիծ տալ։

— Աղջի, էդ ձեռքով վրայ ես փոշիդ թափ տալիս, զոչեց սկեսուրը, — ես ինչ մեղաւոր եմ. ծնողը դու, երեխան քոնը. ձիվ է մեղաւոր, որ էդպէս մի պատիժ է ծնել։ Հարս բերի, որ թոռներ տեսնեմ, սիրտս բացւի, հանգիստ ապրեմ էս տանը, չեղաւ Զհաննամը, ծնունդը տղայ լինէր, էլի ոչինչ...

Եւ լռեց, սպասելով պատասխանի։ Սաթենիկը, որ այդ օրը երեխայի լացի և իր ցաւերի պատճառով մեղամաղձոյ և դիւրագլորգիւ էր դարձել, ներքուստ սաստիկ յուզւած էր պառաւի խօսքերից։

— Հը՛, ինչի՞ սոս կացար, ասաց նա արհամարանքով և արեւութեամբ, — մին էլ ասա, որ կշտանաս։

— Պա ինչի չեմ ասիլ, զոչեց սկեսուրը, — փիս հարսի աչքն էլ կը հանեմ... Կարծում ես թէ սոս եմ մնալիս. Դու ինձ ու էս տան համար ցաւ ու կրակ դարձար։ Ասաւի՛ր ինձ իմ ուզած հարսը չհասցրեց։ Քեզ նման հարսին տանը պահելու չի, տանը։ Երկու աղջկանդ էլ ձեռք տալու է և հօրդ տունը ետ ուղարկելու։

Այդ խօսքերը, որոնք չափ ու սահմանից անց էին, խոր խոցեցին Սաթենիկի քնքոյշ սիրտը։ Նրա ոտն ու ձեռք զոյգ էր ընկել, զոյնը բոլորովին թռել էր և դէմքի վրայ երեւան էին գալիս մէկ-

Մէկ ցնցումներ ու կրկին չբանում: Հարածը սաստիկ էր և խեղճը չկարողացաւ դիմանալ դրան: Կամեցաւ խօսալ, բայց ձայնը խեղդեց կոկորդում և նրա աղնկոտը լացի միջից լսեց հետեւեալը.

— Սպանիք, սպանիր մեռնեմ քո ձեռքից պրծնեմ էլի... Կը գնամ, կը կորչեմ էս տնից, միայն թէ դու ուրախ լինես, միայն թէ քո երեսը չտեսնեմ: Անտէր չեմ, որ միշտ գերի մնամ քո ձեռքին:

Նա վեր թռաւ տեղից, թեթեւ շալը ուսերին ձգեց և շրապով դուրս ելաւ տնից:

— Աղջի, հէր ես գնում, գոչում էր նրա յետեւից սկեսուրը, — աղջի, երկու օրուայ ծննդկանը պա դուրս կը գնայ: Աղջի, կաց, մեզ մի խաչրառակիր:

Բայց Սաթենիկը չէր լսում: Նա արդէն փողոցումն էր և շրապով գնում էր հէրանց: Փոքրիկ Եղիսաբէթը լաց էր լինում մօր յետեւից, իսկ նորածինը շարունակում էր իր մղկոցը:

Թամամը խղճաց երեսներին: Նա մօրեցաւ, գիրկն առաւ Եղիսաբէթին, համբուրեց նրան և ասաց.

— Լաց մի լինիլ, նանան քեզ ղուրբան, մայրիկը հրէս կը գայ... Վապ մայրիկ... Լաց մի լինիլ. գնանք քեզ չամիչ պամ:

Դրան աջգլէս լուեցրեց, իսկ նորածնի խանձարուրը գիրկն առնելով սկսեց անց ու դարձ անել սենեակում և գրկումը օրօրել նրան: Քիչ յետոյ նորածինն էլ իր ձայնը կտրեց, կարծես նա մի փոթորկի էր սպասում:

— Էսպէս էլ խաչրառակչութիւն կը լինի, կրկնում էր յաճախ Թամամը, ձեռքը գլխին խփելով:

Տուն եկաւ Դէորգը:

— Ո՞ւր է Սաթենիկը, հարցրեց նա:

Մայրը պարմեց եղելութիւնը: Երիտասարդը ձեռքը ճակատին զարկեց և շանթահարի նման դուրս թռաւ տնից: Աներոջ պուշնը մընելով տեսաւ, որ կինը պառկած է: Զոքանչը երկու վերմակով ամուր ծածկել էր նրան, իսկ ինքը կողքին նստել: Աչքերի արտասուքը զեռ չէր չորացել:

— Էլ օյին էր մնացել, որ մէրդ աղջկանս գլուխը չբերի՞, ասաց զոքանչը, — պա ծննդկանի հետ էդպէս կը վարւեն: Եկաւ էստեղ.

երեսի գոյնը հզ պատի գոյնն էր դառել։ Սաղ ջանով դողում էր։
Ծածկել եմ, նոր է սկսել տաքանալ։ Հրէս Սոնային ուղարկում եմ,
որ գնաց երեխաներին բերի. փոքրիկին ծիծ տալ է հարկաւոր էս
գիշեր։

— Ի՞նչ, անեմ ես, գոչեց Գէորգը յուզւած և լացակումած, —
ջուրելու եմ, կնկանս հետ առանձին ապրեմ։ Ինչ որ մէքս ուզի կը
տամ, միայն թէ կնկանս ազատ թողնի։ Գիւղացիք ինչ ուզում են՝
թող խօսան. իմ կնոջ կեանքը ամեն բանից թանկ է ինձ համար.
էլ չեմ կարող համբերել ու սպանել...

— Ինչ ուզում ես արա, մըմնջում էր Սաթենիկը արքայի ձայ-
նով, — միայն ինձ ազատիր էդ ցաւ ու կրակից։

Նրա ձայնը ասէք յատակի տակից գալիս լինէր։

Սաթենիկը աչք գիշեր սաստիկ տենդ ունեցաւ։ Այնուհետ օր-
օրի վրայ նրա մարմնի տաքութիւնը բարձրանում էր։ Հարսը սար-
սափելի վրանդի էր մատնւած։ Նրա ծնողները և ամուսինը յու-
սահատութեան մէջ էին և չգիտէին ինչ անեն։ Խեղճ մայրը ծա-
ծուկ լաց էր լինում, նախազգալով աղջկայ դրութեան անյուսալի-
վախճանը։ Սաթենիկը ծննդին յաջորդող տենդ էր ստացել։ Հաջրա-
կան տունն եկած օրւանից երեք օր անցած նա՝ զուրկ բժշկական
օգնութիւնից՝ ծանր տանջանքների մէջ աւանդեց իր հոգին, խոր-
սգի մէջ թողնելով թէ ամուսնուն և թէ ծնողացը։

— Կշտացմար, արտասուքի միջից գոռում էր Գէորգը, դառնա-
լով մօրը, — կշտացմար, դէ գինջացիր։

Փամամը, որ խնամուց տուն էր եկել հարսի մահւան պատճա-
ռով, ծեծում էր իր գլուխը և ողբում։

— Ասումաճ, ի՞նչու ինձ չտարար հարսիս տեղ. պա խեղճ չէր
տղաս, պա խեղճ չի էս ծծկեր երեխան...

Գէորգը լաց լինելուց զադար չէր առնում։

— Վայ իմ անբախտ Սաթենիկ ջան, գոչում էր նա անդադար։

Երբ աչքերը ընկնում էին երկու փոքրիկների վրայ, Գէորգը
մազերն էր սկսում փեփել և անէծք ու նախատինք ուղղում իր
մօրը։ Իսկ մայրը աչք ևս լուռ էր կացել և միայն առատ արդա-
սուք էր թափում։ Նա մնացել էր քարացած անսպասելի աղէտի
առաջ և չէր կարողանում ոչ ոքի երեսին նայել։ Գլուխը քարշ

Թաշկինակը շարունակ աչքերին էր տանում: Լուռ էր: Զգում էր նա արդեօք իր յանցանքի ամբողջ ծանրութիւնը, թէ ներքուստ չարանում էր անհնազանդ հարսի վրայ:

Վաղաթառամ էակի մարմինը հողին յանձնեցին: Համարեա բոլոր գիւղացիք ներկայ էին յուղարկւորութեանը: Ամենքը ծանր տպւորութեան տակ վերադարձան գերեզմանատնից, ծանօթ լինելով Սաթենիկի ցաւատանջ կեանքին:

Կարճ միջոցից յետոյ մօր Թարմ գերեզմանի կողքին տեղ գտաւ նորածինը, որ կարծես կատարեալ աղէտի ծանրութիւնից և Թամամ տափի ապագայ կռռոցից ազատւելու համար՝ գնաց մօր ետեւից...